

A szabálytalan klasszikus

A 150 ÉVE SZÜLETETT ALEKSIS KIVIRŐL

Az orosz realista próza eredetét metaforikus tömörséggel megvilágító szójáték analógiájára Aleksis Kivi főművének jelentőségét is kifejezhetjük egyetlen mondatba sűrítve: A finn nyelvű irodalmat *A hét testvér* nemzette. Az 1869-ben elkészült és 1870-ben a Finn Irodalmi Társaság füzetsorozatában kiadott mű egy későn kibontakozott nemzeti irodalom útmegtalálásának olyan irodalomtörténeti dokumentuma, amelyet olvasmányként is változatlan érdeklődéssel veszünk kézbe.

Amikor Aleksis Stenwall — ez volt Kivi eredeti neve — az 1850-es években kapcsolatba került a fölpezsdült finn szellemi élettel, az irodalomban két név fémjelezte a megtett utat: a Kalevala-összeállító Lönnroté, s a svédül író nemzeti romantikus Runebergé. Most kezdett mind nagyobb hangsúlyt kapni a finnérzelműség mellett a finn-nyelvűség követelménye, mostanra vált tudatos törekvéssé — többek közt a meginduló folyóiratok jóvoltából — a finn nyelvű nemzeti irodalom kialakítása. A tudatosság eleinte azt eredményezte, hogy elsősorban írói vénával is rendelkező *tudósok* igyekeztek kiművelni a finn irodalmi nyelvet, s birtokba venni finn nyelven is az európai költői műformákat. Ilyen volt például a nyelvész August Ahlqvist, aki Oksanen néven írt verseket, többek közt az első finn nyelvű szonettet; ilyen a Suonio néven publikáló Julius Krohn.

Kivi föllépése a művészi tehetség, az alkotó zseni megjelenése volt tudós literátorok irodalomszervező, műfajadaptáló és nyelvalakító tevékenysége közepette. A mi irodalmunkból azt a situációt idézi föl leginkább, amikor a Bessenyeiek, Révaiék alakítgatta irodalmi keretek között egyszerre csak megjelent Csokonai. Még abban is rokona egymásnak a két alkotó, hogy rövid és nehéz élet méretett ki nekik. Kivi harmincnyolc évet élt, alkotói korszaka pedig még ehhez képest is kurt: egy szűk évtized. Ez azonban elegendő volt neki tíz színmű (ebből öt egyfelvonásos), egy regény, egy kötetnyi vers és néhány novella megírásához, sőt még pár drámatörödéket is találtak hagyatékában.

A Nurmijärvihez (Dél-Finnország) tartozó Palojoki falucska szabómesterének fia azért kezdte későn a pályáját, mert iskoláztatása — társadalmi helyzetéből és a kor finn művelődési intézményrendszerének állapotából következően — nehézkesen indult. Az apjától, vándortanítóktól és iskolamesterektől kapott alapképzés után csak 13 évesen lett elsős gimnazista, s 23 éves korában tett érettségét. Közben osztályt is ismételt, a felső osztályok anyagából pedig magántanulónként készült föl. Helsink diákéveinek azonban a sokféle nehézség mellett (a svéd nyelvű tanulás kezdeti kínjai, a szegénység szorítása, a „túlkorosság” hátrányai, a szellemi önállóság ébredésével is összefüggő iskolai kellemetlenségek) szerencsés momentumai is voltak. A gimnázium igazgatója, az esztétikaprofesszor és költő Cygnaeus már ekkor fölfigyelt rá, s itt alakult ki az az élénk szellemű városi-polgári ifjabból álló baráti köre, amely nemegyszer anyagilag is támogatta.

Az egyetemnek 1859-ig volt beiratkozott hallgatója, záróvizsgáit azonban sohasem tette le. Hallgathatta viszont a filozófus-politikus Johan Vilhelm Snellmant s Fredrik Cygnaeus esztétikai és világirodalmi, valamint Lönnrot Kalevala-előadásait. Az előbbi kettő irodalmi kísérleteit is figyelemmel kísérte, s voltaképpen ők indították el a pályán, és nekik van szerepük abban is, hogy a kezdetben svédül írogató fiatalember hamarosan átváltott anyanyelvére.

Az egyszerre derűs és keserves diákéveket meglehetősen hullámzó s egyre zaklatottabbá, majd nyomasztóbbá váló évtized követi. Ennek okait kereshetjük természetesen Kivi öröklött

hajlamaiban, érzékeny alkatában is, de ugyanígy keresnünk kell a kor meg nem értésében — pontosabban szólva a lángész és kora szinte szükségszerű összeütközésében. Kivi két lényeges ponton került szembe kora irodalmi gyakorlatával és eszményeivel: egyrészt művészi világa volt egészen más, mint a tudós költőesztéták által kijelölt ízlésirány; másrészt pedig kizárólag az irodalomnak és az irodalomból kívánt élni egy olyan fejlődési stádiumban, amikor ennek föltételei Finnországban még nem voltak biztosítva. Hogy mégsem jutott koldusbotra, az elsősorban Charlotta Lönnqvist asszonynak köszönhető, akit mindmáig sok találgatásra okot adó gondoskodó viszony fűzött a nála 19 évvel fiatalabb íróhoz. Ő adott neki ugyanis otthont 1863 és 1870 között a Siuntióban levő Fanjunkars udvarházban, ahol a kastély és a falu ünnepegyrendezőjeként, ünnepi háztartásvezetőjeként élt.

Kivi művészetének sajátosságait és újszerűségét leginkább a gyökerek, irodalmi és valóságélményei felől közelíthetjük meg. Mintha megérezte volna, hogy egy irodalom nyitányának pillanata jött el, a legnagyobb, az alapozó forrásokhoz nyúlt vissza. Nem volt könyvfaló olvasó, legtöbbit és leggyakrabban azonban a világirodalom nagy teremtetit forgatta: Homéroszt, Dantét, Shakespeare-t, Cervantest — és persze a Kalevalát. Valóságélményei viszont — mindenekelőtt a nyers és földközeli nurmijárvi paraszti világ — *előre* mutattak abban az értelemben, hogy az Európa-szerte most felvirágzó realizmus irányába is kereste az utat.

Némely kutatók mégis inkább afelé hajlanak, hogy alapjában véve romantikus alkat volt. Ők elsősorban drámáira, s közülük is kiváltképp a tragédiákra alapozzák ezt az álláspontjukat. Kétségkívül megtalálható ezekben a shakespeare-i méretűre növesztett szenvedélyhullámzások mellett a Rinaldo Rinaldini-történetek és a Schiller *Haramiákja* hatását is tükröző rablóromantika, a szélsőséges jellemek s a váratlan fordulatok, a jellegzetesen romantikus témák és szituációk sora (*Kullervo*, *A szökevények*, *Canzio*, *Éjjel és nappal*, *Leo és Liina*). Ám a másik tábornak is igaza van abban, hogy e művekben is megfigyelhető a pszichológiai realizmusra törekvés (*Kullervo*) vagy a realiztikus környezet- és életformarajz (*Éjjel és nappal*, *A szökevények*), illetve, hogy kettő közülük valójában világnézeti dráma (a *Canzio* és a bibliai tárgyú *Lea*). Leggyümölcsözőbbnek mégis egy harmadik, bizonyos értelemben szintézisteremtő megközelítés látszik. Ez abból indul ki, hogy a vizsgálódás hangsúlyát nem e nagyrészt csak az irodalomtörténeti kutatások számára érdekes drámákra kell tenni. Már csak azért sem, mert némelyikkel a hivatalos kritika hatására elbizonytalanodott Kivi „a Finn Irodalmi Társaság versmértékszabászáinak elvárásait igyekezett betölteni” — amint az összegező *Finn irodalomtörténet* írja —, vagyis „a lángelme eltért legsajátabb normájától”. Művészi besorolásához és értékeléséhez legjelentősebb művei adják meg a kulcsot. Ezekből világosan kiderül, hogy nem elég a romantika és a realizmus jegyei után kutatgatnunk, hanem abból kell kiindulnunk, hogy „Kivi jellegzetes ambivalenciája a filozófiai értelemben vett idealizmus és naturalizmus között feszül”.

Ez a lázas sietséggel sokat alkotó fiatalember végül három művével — egy vígjátékkal, egy regénnyel és egy kötetnyi verssel — vonult be a világirodalom halhatatlanjai közé, s ezek által él mind a mai napig a köztudatban is. A három mű három műfajt képvisel, s ez a sokoldalúság is jól mutatja Kivi irodalomalapozó szerepét. Vígjátéka, a *Nummisuutarit* (A pusztai vargáék), amely egy falusi legény sikertelen leánykerése nyomán kialakuló bonyodalom köré szerveződik, az a műve, amelyet már kora is el- és befogadott: erre kapta egyetlen irodalmi díját. Verseit viszont mintegy fél évszázadon át nem tartották jelentősnek, *A hét testvér* igazi ismerése pedig közel negyedszázadot váratott magára.

Tematikai, szemléletbeli és formai különbségeik ellenére fontos közös vonások kapcsolják össze e három remeklést. Mindenekelőtt a „talajfogás” azonos bennük: a szűkebb szülőföld élményköre, természeti világa, embertípusai és a belőlük táplálkozó eszmények nyújtanak biztos fogódzót az írónak. Közös bennük a napfényes, életigenlő — nehéz személyes sorának ellentmondott — derű is. Ez a versek többségében (az úgynevezett epikus idillekben) a fölragyomatott tiszta-szép ábrándokból sugárzik; *A hét testvér*ben hol finomabb, hol nyersebb humorként patakzik elő a dialógusokból; *A pusztai vargáék*ban pedig a komikus helyze-

tekből, jellemekből és beszédfordulatokból árad szinte szünet nélkül. Az utóbbi két mű ezeken kívül rokon az érlelődés és kimunkálás viszonylag hosszú időtartamát tekintve is. A vígjátéknak már 1857-ben készült egy svéd nyelvű vázlata, majd egy évvel később finn nyelvű — végső formáját azonban csak 1864-ben nyerte el; *A hét testvér*en pedig tíz éven át dolgozott az író. A versek meg a regény viszont abban rokonai még egymásnak, hogy szembetűnően „szabálytalanok”. Az epikus idillekben és románcokban az a sajátos, hogy rokokó kecsességű és bájú jeleneteiket realiztikus tájképek keretezik, s mindeme gondolat- és képanyag többé-kevésbé kötött ritmusú, de túlnyomórészt rímtelenül kopár sorokban s a reformációs zsoldárfordítások szócsonkításait is „utánzó” nyelvi ruhában jelenik meg. *A hét testvér* már nemcsak a kor, de szinte a regényírás mindenkori poétikai-műfaji törvényei szerint is szabálytalan. E szabálytalansága valójában szintetizáló jellegéből ered. Műfaji szempontból ugyanis olyan epikus alkotás, amely lényegében drámai formájú dialógusokra épül, s ezeket hosszabb-rövidebb elbeszélő vagy leíró szövegrészek kapcsolják össze, illetve vers-, monda- és mesebetétek dúsítják. Struktúrája Rafael Koskimies szerint a homéroszi eposzok jelenetömbökből felépülő, ismétlésekkel élő, szimmetriakedvelő szerkezetét idézi, cselekményvezetése pedig a reneszánsz és a cervantesi regénytípussal rokonítja. A kollektív főhős (hét testvér) középpontba állítása olyan újabb sajátossága a regénynek, amelyet az irodalomtörténet nem tud pontos előzményekhez kötni. Az azonban kétségtelen tény, hogy e fiúk megformálásában Kivi a realizmus gyakorlatából ismerős típusalkotó módszerrel él. Ugyancsak realista kortársaihoz hasonló érzékenységet árul el az időszerű szociális kérdések iránt is (a parasztbérlők helyzete, új földművelési módszerek, népoktatás stb.). De szintézis a mű az író saját korábbi megközelítésmódjait, eszközeit és témáit tekintve is. A rablóromantika például úgy kap teret a civilizáció elől menekülő testvérek erdei kalandjaiban, hogy a legvalóságosabb hazai környezetbe ültetődik át, s egyúttal lényeges strukturális és gondolati szerepet tölt be a műben. A verseiben egymást kiegészítő ábrándvilág és paraszti valóság találkozása itt részben a valóságos történelem és az elmondott mesék összevillanásaiban, részben a leíró átkötésekben és a líraian megkomponált zárófejezetben valósul meg. A drámaíró Kivi dialógusokkal történő jellemábrázoló és típusalkotó ereje pedig megsokszorozódik azáltal, hogy — *A pusztai vargáékhoz* hasonlóan — ismét a gyermek- és ifjúkorából jól ismert világban mozog. A kortársi kritikát a meg nem értett műfaji „vegességén” kívül éppen az ingerelte föl, hogy ezeknek a runebergi patriarchális parasztképből kilógó nyers-vad falusi típusoknak sem a magatartását, sem a nyelvhasználatát nem érezte szalonképesnek — amiképpen a versekben is főként a nyelvi-formai érdekességek voltak idegenek tőle.

Kivit megviselte műveinek ez az értetlen hivatalos fogadtatása, s hamarosan megkezdődött lelki egyensúlyának fölbomlása. 1871 tavaszától közel egy éven át ideggyógyintézetben kezelték. Betegsége kiváltó okaiként ezeket jegyezte be kórlapjára kezelőorvosa: „vérszegénység? alkoholizmus? megsértett írói becsület”. Kivi-életrajzában Veijo Meri külön is felhívja figyelmünket, hogy az utolsónak említett ok az egyetlen, amely után *nincsen kérdőjel*. Élete utolsó hónapjait egyik fivérének házában töltötte az író Tuusulában, itt is halt meg 1872 szilveszterének éjszakáján.

A századfordulótól kezdve nemcsak az irodalomtörténetben került a helyére Kivi, hanem az olvasók tudatában is. A finn szülők ekkortól fogva mesélik vagy olvassák *A hét testvért* a gyermekeiknek valahogy olyanformán, ahogyan nekünk a Toldit mondták, olvasták a szüleink. Néhány színműve mindig is kedvelt darabja volt a finn színházaknak, verseire pedig különösen napjainkban figyelnek a szabadversre fölesküdtött modern finn lírikusok — vagyis elevenebben él és mélyebben hat hazájában több mint száz évvel a halála után is, mint életében. Milyen jó lenne, ha születésének 150. évfordulóján mi sem csak *A hét testvért* vehetnénk elő újraolvasásra, hanem végre — 120 évvel a megírása után — magyar színpadon is láthatnánk *A pusztai vargáékat* vagy a *Kihlaus* (Kézfogó) című egyfelvonásos vígjátékot. Nem ünnepi tiszteletkörként — hanem a magunk örömeire és hasznára.